

LEIBNIZ ÉLŐ SZELLEME

A londoni tudós társaság, a *Royal Society*, *Newtonnak* ítélte az infinitezimális számítás feltalálásának elsőségét, de azért ma is *Leibniz* terminológiáját használják a matematikusok. A döntés annak idején fájdalmat okozott Leibniznek. Halálának kétszázötven éves fordulóján *K. Färber* méltán írta: „Csodálkozással kell megvallani, hogy ennek a nagy szellemnek, a középkor és a *Kant*-tal kezdődő filozófia között álló német gondolkodónak nagyságát akkoriban nem fogták fel.” Mintha a tudományos fórumok is megfélemeztek volna róla ebben az időben. Bár nagy szerepe volt a berlini Porosz Tudományos Akadémia létrehozásában, melynek elnöke is volt, s tagja volt a londoni *Royal Societynek* is, akadémiai emlékbeszédet csak a párizsi Akadémián mondott róla a tudományos népszerűsítő *Fontenelle*, aki viszont oly szépen tudta kiemelni róla azt a ma ismét szívesen hallott vonást, hogy Leibniz nem ismerte a kiátkozó hangot.

Egy 1714 januárjában írt levelében olvassuk: „Mindenkor arra törekedtem, hogy a különféle filozófiai szekták nézetei alatt rejlő és bennük elszórtan található igazságokat felfedezzem és egységbe vonjam.” Különösen elgondolkodtatóak e levélben a klasszikusnak mondható szavak. „Úgy találtam, hogy a legtöbb szektának jórészt igaza van abban, amit állít, kevésbé azonban már abban, amit tagad.” A katolikusok és protestánsok egyesítése körül kifejtett fáradozásairól írta 1691 szeptemberében: „A kérdés úgy fogalmazva, miként nálam, nem csupán akkor kívánni való, ha gyakorlattá tehető, avagy ez jelenleg legalább remélhető, hanem akkor is, ha egyszerűen önmagában dicséretes, és lelkiismeretben is kötelez majd, ha a kivitelezéséhez szükséges feltételek adva lesznek. A jogi és elméleti vonal kidolgozása nem lesz következmények nélkül. Ha ez a végére hajló század nem is lesz oly szerencsés, hogy lássa a gyümölcsét, a jövő nemzedék veszi majd neki hasznát.” E késő nemzedéknek most jólesik megemlékezni arról, aki e szavakat írta.

A végső dolgok kutatása

Gottfried Wilhelm Leibniz Lipcsében született 1646 július 1-én és hetven éves korában Hannoverben halt meg 1716 november 14-én. Életének hetven éve alatt nemcsak a fél világot járta be, hanem a tudásnak minden területét is, és ha a mindvégig nőtlenül maradt ember nem ismerte a szokott értelemben vett otthont, e magános óriás mind a közéletben, mind a szellemi élet területén otthonosan mozgott. Diplomataként és a tudományos élet szervezőjeként forgolódott fejedelmi, királyi, császári és cári udvarokban, kiterjedt levelezést folytatott latin, német és francia nyelven, történetírásában gondosan vizsgálta már a források hitelességét és első volt abban, hogy a földrajzi viszonyokat, a talajnak és éghajlatnak történelem-alakító erejét is számításba vette. A jogtudományokban a jogbölcseleti alapok is érdekelték, és a nemzetközi jog megteremtésén fáradozott. A népgazdaságtudományban a bányászati módszereknek, a vízellátásnak és a talajművelésnek megjavítása terén vannak érdemei. A fizikában ő hangoztatta először az energia megmaradásának elvét, a lélektanban a tudattalannak szerepét, és kétségtelenül őt kell a matematikai logika atyjának tekinteni.

De mindez nem volt elég neki. Igazában mindig a végtelenség gondolata izgatta, miként valaha *Parmenidest*, aztán jóval később *Giordano Brunót* és közvetlenül előtte *Pascalt*. E kutatásainak matematikai vetülete az infinitezimális számítás, de ez sem elégitette ki: „Mikor a mechanizmus és a mozgástörvények végső okainak is végére jártam, meglepődve láttam, hogy lehetetlen volt azokat a matematikában fellelni, és hogy evégből a metafizikához kellett visszatérnem.” Ebből a szükségletből született *Monadológiája* és az ennek lelket adó *Essais de Théodicée*-je. Mindenben a végsők után kutató elméjére jellemző, hogy mélységes istenessége sugallta neki azt a kettes alapú és a semmivel meg a mindennel (0 és 1) dolgozó számrendszert, amely a mai elektronikus számológépeknél mutatja meg csodálatos lehetőségeit. Kiindulópontja ehhez a teremtes gondolata volt: Isten a minden, és rajta kívül nincs semmi, mígnem teremtetett a világ, mely maga is együttes mindenség, és a mindenségen kívül nincs semmi. Gyönyörűségére szolgált Leibniznek, hogy felfedezése után, amelyet a párizsi Akadémia is ismertet 1703-ban, *Bouvet*, a Pekingben működő francia jezsuita és számrendszer segítségével fejté meg Fohi császár addig érthetetlen feljegyzéseit. A mai „computerok” csodáját Leibniz ugyan nem sejtette, de mechanikusan működő számológépet maga is szerkesztett.

Ekkora tudás és ilyen kiterjedt tudományos működés láttán mindenki-ken kész a vélemény, hogy aki annyit fáradt tudományos akadémiaiák létrehozásában, „egy egész akadémiát jelentett ő maga”. És ennek az „akadémiát” jelentő embernek igazi lényege mégis csak az, hogy filozófus volt. „A filozófia pedig számára pontosan az, amit egykor *Aristoteles* a metafizikája elején írt erről: a bölcsesség szeretése. Azé a bölcsessége, amely az első és őseredeti után kérdez, mégpedig az igaznak és a jónak a kedvéért, amint ez a nyugati világ metafizikai és etikai hagyományainak *Thales* és *Platon* óta sajátja” — állapítja meg filozófia-történelmében *Hirschberger*.

A jónak szeretete

Filozófiáról és hívő keresztényről lévén szó, önkéntelenül is a skolasztika jut eszünkbe. A II. vatikáni zsinat felszólalói közül számosan emeltek szót ellene. Persze nem e több évszázadon át hatalmas szellemek révén kiművelt filozófiának tartalma ellen van kifogás, hanem fogalmazása, előadásmódja és nyelvezete ellen. Utóbbiaknak Leibniz sem volt barátja. 1670-ből származó írásában olvashatjuk: „A jó filozófusoknak szokásává vált, hogy ellenfeleiket a vitában rászorítsák arra, hogy vagy minden fogalmukat fejtsék ki világosan, vagy ha ez alól mégis kibújnának, szálljanak le valami élő népnyelvhez és ezen próbálják meg kifejezni azt, amit gondoltak. De akkor persze kiderül, hogy a tapasztalt és értelmes, de latinul nem értő emberek egyszerűen kinevetik őket. Úgy gondolom, hogy Angliában és Franciaországban a skolasztikus filozofálás azért is ment ki a divatból, mert ezek a népek már jóideje megkezdték a maguk nyelvén újni a filozófiát, hogy ezzel az egész népnek legyen itéletet alkotni a bölcséleti kérdésekről. Kétségtelenül így történt volna ez az olaszoknál is, ha ott a teológusok rokonszenvből nem jöttek volna a filozófusok segítségére. Németországban a skolasztikus bölcsélet egyebek közt azért állandósulhatott, mert ott csak későn, és még most sem eléggé láttak hozzá, hogy németül filozofáljanak.”

Közérthetően hangzó nyelv nélkül elmélet és gyakorlat igen messzre kerülhetnek egymástól. Elsősorban ilyesből adódott, hogy Leibniz tapasztalata szerint „látunk olyanokat, akik sokat szavalnak jámborságról, vallásosságról és a vallásról, sőt olyanokat is, akik ennek tanítómesterei, de Isten tökéletességei felől aligha mondhatók tájékozottaknak. A magas egyetemek tanárai szerencsétlen módon nézik Isten jóságát és igazságosságát, és olyan Istent vetítenek elénk, aki követésre és szeretésre méltatlan.” *Bossuet*nek írta 1697-ben: „Jóideje már, hogy vizsgáltam, miben is áll Isten szeretése, mert ennek felette nagy a jelentősége. Úgy találtam, hogy az ilyfajta kérdés eldöntése a jó meghatározáson fordul. Az én meghatározásom megtalálható a *Diplomata-kódexem* előszavában: Szeretni annyi, mint a másik boldogságának vagy nagyszerűségének örülni.”

Leibniz ezt a fogalmazást annyira fontosnak tartotta, hogy leveleiben is mindig visszatér erre. A kérdés legvilágosabb megfogalmazása a *Mme Studery*-hez írt levelében olvasható ugyancsak 1697 végéről: „Az istenszeretés próbakövét Szent János adta meg nekünk. És ha látom, hogy valaki igazán azért lángol, hogy előmozdítsa a jót, az általánosan vett jót, az már nincs messze Isten szeretésétől.” Nehéz lenne elnyomni magunkban, hogy párhuzamba ne állítsuk e szavakat azokkal, amelyek XXIII. János pápa óta a föld minden jó akaratú emberéről és minden jó akaratú emberhez szólnak. Az Istent igazán szerető szent emberek hangja ez. Szemben állnak velük viszont mindazok, akik — Leibniz szavai szerint — „kényszerítésre alapoznak minden kötelességet” és „tirannussá teszik Istent”.

A „legjobb” világ

Hogy Istennek közelébe kerüljünk, nem elég Isten egyik vagy másik tökéletességét szemügyre vennünk, állítja Leibniz, aki ennek az igazságnak taglalásában igen szemléletes: „Egy leányzó szépségének felismeréséhez nem elégséges, hogy az ujjahegyt nézegessük, de viszont nincs szükség arra sem, hogy tetőtől talpig mérgezzük. Elég lesz hozzá egy szempillantás. Ugyanígy nem lesz elégséges, hogy Istennek csak egyik vagy másik művét személjük, de nem lesz szükség arra sem, hogy minden művét végigvizsgáljuk, hiszen ez nem is lenne lehetséges. Elég lesz, ha általánosságban alkotunk magunknak róla biztos fogalmat, aminő az, hogy ő a legbölcsebb és a leghatalmasabb. Egy ilyen lény szeretése aztán abban áll, hogy hisszük, hogy amit ő tesz, az jó, és ennek megfelelően megelégedettek vagyunk vele, nem pedig követelőzők, zsémbelődők, elleszegtülők és lázadók.”

Az idézett szavakban ott lappang Leibniz híres gondolata a legjobb világról. Ez a gondolat ugyan az egész barokk világ kedvenc alaphangja volt, de Leibniznél mélységes komolysággal jelentkezett már abban a levelében, amelyet huszonöt éves korában írt. Hogy mennyire nem csupán fellengzős szólam volt ez nála, világosan mutatja nemcsak diplomáciai, hanem tudományos, sőt technikai fáradozásainak sora is, amelyek mind azt célozták, hogy Istennek ezt a legjobb világát tovább tökéletesítsék és az ember életfeltételeit folyton javítsák. Mert Leibniz számára nem a bármikor is fennálló, hanem az önmagában mérhetetlen lehetőséget hordozó világ volt az, amit egyetemességében mint a legjobbat tételezett, hiszen az egész Isten megsejttet elgondolása felől nézte. „A Mindenhatónak végtelen és mérhetetlen jóságával adott bölcsessége tette, hogy, mindent beleszámítva, semmi sem lehet jobb, mint ahogyan ez Istentől

van, olyannyira, hogy minden tökéletes összhangban és egymás közt a legszebb egyetértésben van.” S egy másik idézet: „Semmi baj, semmi felhozható nehézség nem gátolja, hogy értelmesen és teljes joggal higgyük még akkor is, ha más oldalról nem lenne bizonyítva, hogy semmi nincs magaszto'abb Isten bölcsességénél, semmi igazságosabb az ő ítéleteinél, semmi tisztább a szentségénél és végül semmi mérhetetlenebb az ő jóságánál.”

Ami értelmet ad a mindenségnek

Az Isten jóságát tükröző világ végső titkainak megragadását célozta Leibniz metafizikájának sokat emlegetett monász-elmélete. „Monászok” Leibniz megfogalmazásában a való mindenség legkisebb részecskéi, amelyek lelki természetűek: egyszerű, egységes élők. Ezzel az elméletével Leibniz azt akarta kiemelni, hogy a valóság igazi mélyén, a végső elvekben, nem merő mechanizmus érvényesül, és a testek legmélyebb jellemzője sem az, hogy kiterjedtek, miként *Descartes* magyarázta, hanem minden valóság lényege abban van, hogy erőt képvisel, azaz hogy mindaz, ami van, öntevékenységre képes. Lényeges vonásuk ezeknek a valóknak — mondja Leibniz —, hogy bár tökéletességük fokaiban lényegesen különbözök, mindannyian ugyanannak az egy Valakinek a tükörképei. Ennek megfelelően, jóllehet ezek a kifelé „ablaktalan”, zárt kis világok mind a maguk sajátos életét élik, ugyanakkor mégis mindegyik mindenkor önmagában is tükrözi az egész világ változását. Így adódik, hogy a monász a zártság ellenére mégis „mindannak a befolyása alatt áll, ami a világ-egyetemben történik, olyannyira, hogy az, aki mindent lát, minden egyesből kiolvashatná, hogy mi történik az egészben”.

Igaz ugyan, hogy itt már azon a határon mozgunk, ahol Alkotó és alkotása nagyon egybeolvadónak látszik. Akadtak is, akik ezen az alapon a világot pusztán önmagában és önmagából érthetőnek és végsőkéig megmagyarázhatónak gondolták, aztán erre a felismerésre hagyatkozva először csak számításon kívül hagyták Istent, de utóbb már felesleges feltételezésnek minősítették, hogy végül is már nem létezőnek nyilvánítsák. Ez a folytatás azonban nem Leibniz szelleme többé. Leibniz számára Isten az, aki mindent lát, aki minden monászban is az egész mindenséget szemlélheti. Isten a végső forrása annak, hogy a világ érthető és magyarázható, mert „a dolgokban egyszer és mindenkorra minden egyes a többivel való lehető rendben és megfelelésben van elrendezve, hiszen a legfőbb bölcsesség és jóság csak tökéletes harmóniával cselekedhet”.

Leibniz szerint a világ önmagában és önmagából nem érthető, hanem szükségszerűen Isten felé mutat. A világban található rendből, melyet a dolgokból kiolvasható törvények és azok összefüggései igazolnak, a legkedvencebb istenérvét meríti Leibniz: „A rendből vett érvet, mely csak az általában történni szokottból következő tág bizonyosságig vezet, metafizikai (azaz olyan) szükségszerűséggel bíróvá tettem olyanná (azaz olyanná, amely az ellenkezőjét önmagában logikai önellentmondásnak mutatja meg) azzal, hogy bevezettem az előre megszabott harmóniát (*harmonie préétablie*). Mert a maga módján ezen lelkek (monászok) mindegyike kifejezi azt, ami rajta kívül történik, de mivel a többi valót egyik sem tudja bármiképpen is befolyásolni, vagy még inkább, hogy a természetük igazi mélyére mutassunk rá: ezt a természetet, a rajta kívül lévők benne való kifejeződésének belső alapját, mindegyik szükségképpen az egyetemes okuktól kapta, amelyből mindezek a valók függnék; ez teszi, hogy egyik a másikkal összhangban és megfelelésben van.”

Körülményes lenne, de felesleges is, hogy a monászelméletnek mint metafizikai megoldásnak menetét, helytállását vagy csak kuriózum jellegét vizsgálgassuk. Csupán arra kívántunk az idézett helyvel rámutatni, hogy Leibniz mennyire a lelke mélyéig a vallásosságtól áthatott szellem volt, aki éppen e vallásosság folytán végső fokon mindig Istenre utalt. A megoldhatatlannak látszó emberi feladat sem tűnt neki lehetetlennek, ha egyszer reménykedést hordozó hittel mondhatta: „A gondviselés nem fog felhagyni azzal, hogy rátaláljon a maga idejére, amikor is a legszerencsésebben adódó eszközöket fogja majd felhasználni.” A figyelemre méltó ebben, hogy ez a szinte gyermekded ráhagyatkozás nem egy egyszerű kis léleknek az ösztönös támaszkeresése, hanem egy rendkívüli mértékben értelmes és mindent lehetőleg a legvégéig átgondoló nagy szellemnek a vallásossága. Egy olyan ember hitvallása ez, aki tud az ész erejéről, de ugyanakkor az emberi erők korlátozottságáról is. „Mínthogy ez a darabka értelem — írja a *Theodicea* előszavában — Isten ajándéka, amely a bűn rontása után is megmaradt természetes világosságunknak, ez a darabka egyezik az egésszel és nem különbözik attól, ami az Istenben van, hacsak nem annyiban, miként a vízcsepp az óceántól, vagy talán méginkább, a véges a végtelentől. A misztériumok meghaladhatják, de nem ellenkezhetnek vele... Nem is az ész az, ami bennünk a misztériumnak ellene van, nem a természetes világosságunk, de az igazság láncolata sem, hanem a megzavart, eltévedt látás, az előítélet, a sötétben való járás.”

A hitszakadás ellen

Vallásosságának értelmességével függ össze türelmessége és ebből adódott sok fáradozása is a katolikusok és a protestánsok hitbéli egyesítése érdekében. Mivel természetes volt számára, hogy a szív melegével dédelgetett igazságok, jóllehet értelmesek, az emberi értelem erejével mégsem mindig és a végsőig átlátszóak, az igazán vallásos embernek a hit titkaihoz való ragaszkodását meleg ölelésnek és nem görcsös kapaszkodásnak fogja föl. Mély bölcsességgel írta: „A nagyon kevés ismeretéről legjobb semmit sem határozottan állítani, hanem be kell érni azal az általános ítélettel, hogy Isten nem tesz semmit, ami nem lenne jóssággal és igazsággal telve.” S idézi Szent Ágostont: „Jobb a titkos dolgokat inkább csak sejteni, mint a bizonytalanokról veszekedni”.

1700. szeptember 3-án Bossuet-hez intézett levelében azon kesereg Leibniz, hogy miért a szélsőségeket élezi ki az emberek, és miért szorítják ezzel háttérbe az összekötő, mert összeegyeztethető nézeteket, amelyek oly nagy számban akadnának: „Isten tudja, micsoda kárt okoz ez a kereszténységnek.” Mivel pedig a vitás kérdések eldöntése végső fokon a vezetőkön fordul, „pontosan meg kellene mutatni — írja már az 1690-es *Second Mémoire*-jában —, hogy meddig is terjed az egyházi vezetők tekintélye és a nekik járó engedelmesség szükségessége, mert hiszen ez sem korlátlan”. A világos látás és a helyes értékelés érdekében az 1691-ben *Pelisson*hoz írt levelében tiltakozik az ellen, hogy az egyházat egyes vezetőivel azonosítsák, hiszen „ezek tévedhetnek... de ez nincs még ellentétben az egyháznak a dogmákra vonatkozó egyetemes tévedhetetlenségével, amit valóban senki sem tagadhat”. Ez a megkülönböztetés azért oly fontos neki, mert: „Megeshet ugyanis, hogy a hiteles tan, amint azt a hitvallások tartalmazzák, sőt ahogyan az iskolák is tanítják, jó, de a gyakorlatban és a népoktatásban nagy visszaélések keverednek hozzá.”

Minden tanításnak örök veszélyezettsége ez, és akik vitás kérdéseket akarnak tisztázni, azok mindig kötelesek lesznek ezt az emberi gyengeséget számításba venni.

Közel tíz esztendőn át kiterjedt levelezéssel igyekezett Leibniz résztvenni a katolikusok és protestánsok vitatott kérdéseinek tisztázásában. Mindjárt kezdetben, 1691 őszén, írta *Mme Brinon*-nak: „Annak megvizsgálásáról van szó, hogy a szakadás megszüntethető lenne-e a következő három eszköz együttes alkalmazásával: Először is engedjenek a protestánsoknak a fegyelem bizonyos pontjaiban, aminők lennének a két szin alatt való áldozás, az egyházi személyek házassága, a népnyelv használata stb. Másodsor, a vitás pontokat úgy fejték ki, hogy legalább a jóindulatú és mérsékelt protestánsokkal megláttassák, hogy ha ezek a kérdések nem is tetszenek nekik teljességgel igaznak, azért ne tűnjenek előttük elítélhetőeknek se. És harmadszor, orvosoljanak néhány olyan megbotrántoztató és gyakorlati visszaélést, amiken csak sajnálkozni lehet, és amiket... a római közösség jámbor és tudós emberei is elítélnék.”

Arról a tiszteletről, amellyel a római pápát és annak egyházi főségét emlegeti, már *Fontanelle* emlékbeszéde is kiemelte: „Nem lenne meglepő, ha ez egy katolikus német ember felfogása lenne. De egy lutheránusé volt.”

* * *

Leibniz sokakban ma is élő szellemének igazolására jó lesz újból idéznünk *K. Färber* megemlékezéséből: „A felekezeti ellentét teológiai síkon csak később és különösen a 19. században éleződött ki olyan kérelhetetlenül, hogy ennek enyhülését csak a zsinat óta kezdjük lassanként érezni. Akkoriban (a protestáns) *Loccum* még latinul ünnepelte a liturgiát, és a barokk-zenész (ugyancsak protestáns) *Johann Sebastian Bach* komponálta a katolikus drezdai udvar számára a H-moll misét.”

Azóta az emberiség kulturáltsága, önmagára találása, mind földrajzi méretekben, mind az egyes ember megismételhetetlen és örökre szóló értékének felismerésében messze előbbre jutott. Az egyház is szép bizonyosságát adta a legutóbbi zsinattal, hogy mennyire elmélyült önmaga és küldetése felől. Ma így még meggyőzőbbnek hatnak Leibniz 1697-ben leírt reflexiói: „Sok jószándékú ember található a világon. Az egészben csak az a baj, hogy ezek távolról sincsenek egyetértésben. Ha mód lenne valamiféle őket egyesítő enyv feltalálására, nagy dolog lenne.” Ennek az egyesítő „enyvnek” kutatása és akár lemondások árán való megteremtése napjainknak is egyik legnemesebb törekvése.

Ha értenénk a módját, hogy Isten szemével nézzük az életet, észrevennénk, hogy semmi profán sincs a világban, hanem ellenkezőleg, mindennek szerepe van Isten országának fölépítésében. Így a hit nemcsak azt jelenti, hogy szemünket Istenre emeljük és szemléljük őt, hanem azt is, hogy a földet nézzük — de Krisztus szemével. Ha így néznénk, a világ többé nem akadály, hanem állandó meghívás lenne, hogy az Atyának dolgozzunk.

Michel Quoist